

fan

KLIF EN GAAST

Ald nijs út Gaasterlân

ZUYDER

ZEE

Keorrenlân
Vierallen Eorlen
Stellen oer Stenen
Stommen, Mienen

Colofon

Fan Klif en Gaast is een uitgave van de stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân. Het tijdschrift verschijnt twee keer per jaar, in juni en december.

Nummer 9, december 2010

Redactie:

Iris Maaskant-Fey j.a.maaskant@ziggo.nl tel. 0514-602909

Gerke Walinga windwerk@hetnet.nl tel. 0514-571530

Auke Hylkema auke.hylkema@planet.nl tel. 0514-603936

Vormgeving en opmaak:

Jan Maaskant j.a.maaskant@ziggo.nl

ISSN - nummer : 1876 - 8091

Wilt u ook iets in dit tijdschrift publiceren over de geschiedenis van Gaasterland? Neem dan contact op met de redactie.

De stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân, emailadres: stichtinghwg@gmail.com, stelt zich tot doel de geschiedenis van Gaasterland te bestuderen en de kennis daarover te verspreiden en te bevorderen. Onder Gaasterland wordt verstaan de (geologische) streek van Reade Klif tot en met Spannenburg en van de Wâlde tot en met Tacoziyl.

Donateurs van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân ontvangen het tijdschrift gratis. U wordt donateur door minimaal € 10,- per jaar over te maken op rekeningnummer 1540.26.395 t.n.v. de Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân te Balk. Vergeet niet daarbij uw adresgegevens te vermelden!

Secretariaat Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân:

Sietske Dijkstra, Meerweg 8, 8561AT Balk, tel.0514-602299, email: sclinzel@hotmail.com

Het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân heeft een verjaarskalender uitgegeven. Deze eeuwigdurende kalender bevat fraaie oude afbeeldingen van alle Gaasterlandse dorpen en van Sleat. De ansichten zijn afkomstig uit de verzameling van Herman Mous.

Iedereen die donateur is of wordt van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân (minimaal € 10,-) krijgt de kalender gratis. Hij is ook los te koop voor € 8,00 bij Boekhandel De Jong in Balk en bij

Informatiecentrum Mar en Klif in Oudemirdum.

Foto voorpagina: freule Quirina van Swinderen samen met burgemeester Schwartzberg bij haar benoeming tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, 1949.

www.historiegaasterland.nl is het internetadres van de HWG webside. Google kan hem nog niet vinden, dat komt pas later. U kunt ook helpen de webside verder uit te bouwen met eigen materiaal of per onderwerp. Neem daarvoor contact op met het secretariaat. Albert Draaier

Van de redactie

Niet zonder trots kan het HWG u tonen, gewaardeerde lezer, welke van haar doelstellingen het afgelopen jaar is gehaald. Bovenaan deze pagina prijkt het herkenningsbeeld van de webside waarmee we u en iedereen, die daarvoor belangstelling heeft, kunnen tonen wat door het HWG aan geschiedkundig interessante zaken is verzameld en wordt bewaard. Hulde aan Albert Draaijer die de drijvende kracht is achter dit mooie succes.

Een veelbewogen zomer heeft het HWG achter de rug, met beduidend meer activiteiten dan was voorzien. Zo waren er de drie tentoonstellingen, gewijd aan het jaarthema '65 jaar bevrijding', waar een uitgebreide voorbereiding aan vooraf ging. Het thema blijkt nog bij velen te leven blijkens de reacties van belangstellende bezoekers. U leest daarover in dit blad. Met de aan de basisscholen in de gemeente beschikbaar gestelde lesbrieven is bij de Gaasterlandse jeugd het thema onder de aandacht gebracht.

We sloten het jaarthema af met een inleiding van de heer Proper, conservator van het Kazemattenmuseum in Kornwerderzand. Hij schetste het ontstaan van WO II en hoe Nederland in het algemeen en onze regio in het bijzonder zich door die vijf moeilijke jaren heen hebben moeten slaan. Hij schrijft erover en u vindt een verslag van zijn verhaal.

Meer dan 1750 bezoekers kwamen naar de tentoonstelling gewijd aan de familie Van Swinderen. Ook de voorbereiding hiervan vroeg veel vrijwilligerstijd, maar èn het grote bezoekersaantal èn de aardige reacties èn de aanvullende informatie stemmen tot voldoening. Ook uit deze reacties treft u een selectie in dit blad.

Samen met de Van Swinderens met wie we de tentoonstelling openden, sloten we deze ook af tijdens een samenzijn in het prachtig gerestaureerde Kippenburg, waar eigenaresse mevrouw M. van Panhuys ons ontving en rondleidde. Een prachtig samengesteld fotoalbum zal ons aan de mooie hereniging van Van Swinderen en Gaasterland blijven herinneren.

J.G. Vogelzang heeft zich intensief beziggehouden met het doen en laten van Gaasterlands burgemeester tijdens WO II, G.W.C.D. baron thoe Schwartzberg en Hohenlansberg. De vele geruchten over diens tijdelijke schorsing zijn zorgvuldig door hem onderzocht en ontzenuwd, zodat met recht van een verdiende rehabilitatie kan worden gesproken. Een indrukwekkende neerslag van wat vrijwilligerswerk vermag.

Gerke Walinga voorzitter HWG

G.W.C.D. BARON THOE SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG

Burgemeester van Gaasterland van 15 mei 1934 tot 31 oktober 1964.

Dit is het laatste van drie artikelen geschreven ter gelegenheid van de herdenking van de bevrijding nu 65 jaar geleden. Het eerste behandelde de geschiedenis van Gaasterland in de Tweede Wereldoorlog (nr. 7), het tweede het verzetswerk van Benjamin Steegenga uit Balk (nr. 8) en dit derde en laatste artikel gaat over de handel en wandel van baron thoe Schwartzenberg, die burgemeester van Gaasterland was tijdens de Duitse bezetting.

Georg Wolfgang Carel Duco baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1899 - 1985) werd door zijn oom, commissaris der Koningin in Friesland, mr. P.A.V. baron Harinxma thoe Slooten, voorgedragen als burgemeester van Gaasterland en in 1934 hier benoemd. Daarvoor was hij al burgemeester van de Zeeuwse gemeente Nieuw- en St. Joosland geweest. Hij was lid van de Christelijk Historische Unie. Hij zou tot aan zijn pensioen in 1964 burgemeester van Gaasterland blijven met een korte onderbreking. Op de Gaasterlandse bevrijdingsdag, 17 april 1945, werd hij terzijde gesteld als burgemeester om zijn functioneren in oorlogstijd te kunnen onderzoeken. Op 1 april 1946 werd hij weer in zijn functie hersteld. In 1960 kreeg hij een koninklijke onderscheiding: hij werd Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Burgemeester Schwartzenberg in zijn werkkamer op het gemeentehuis in Balk, 1953

Op 17 december 1969 besloot de gemeenteraad een straat in Balk naar hem te vernoemen als eerbetoon aan deze burgemeester: de Schwartzenbergstrjitte. In dit artikel wordt baron thoe Schwartzenberg aangeduid als burgemeester Schwartzenberg of alleen Schwartzenberg, omdat men in Gaasterland zo over hem sprak.

De hele oorlogsperiode is Schwartzenberg burgemeester van Gaasterland geweest. Voor burgemeesters was dit een zeer moeilijke periode. De Duitsers verplichtten hen tot medewerking aan onsympatieke en vaak weezinwekkende maatregelen. Vanaf 1 september 1941 werden burgemeesters 'alleenheerser' in hun gemeente, omdat de Duitsers landelijk bepaalden dat gemeenteraden en wethouders buiten spel werden gezet. Wanneer een burgemeester niet naar de wens van de Duitsers handelde, kon hij direct worden aangepakt of ontslagen en zich niet beroepen op gemeenteraad of wethouders. Een burgemeester bevond zich dus altijd tussen hamer en aambeeld.

Na de oorlog waren de meningen over het functioneren van Schwartzenberg verdeeld. Vooral de illegaliteit verweet hem een slappe houding. Men vond dat hij de Duitsers te weinig tegenspel had geboden. Hij hield zich bij publieke optredens altijd op de achtergrond en liet slechtnieuwsgesprekken, zoals overlijdensberichten, over aan anderen. Juist in deze moeilijke tijd profileerde hij zich te weinig als burgervader en gaf hij zijn inwoners niet het gevoel dichtbij hen te staan in de strijd tegen de overheersers. Schwartzenberg had evenwel ook geen persoonlijke contacten met Duitsers, Landwachters of NSB'ers en hij bezocht hun bijeenkomsten niet. Maar ook ten aanzien van de illegaliteit stelde hij zich neutraal op. In het gemeentehuis echter schreef Schwartzenberg meerdere brieven aan Duitse instanties om Gaasterlanders vrij te krijgen of te vrijwaren.

Wat moet je als burgemeester in zo'n oorlogssituatie? Hoe moet je bijvoorbeeld voorkomen dat alle radio's worden gevorderd? Schwartzenberg heeft zijn houding verdedigd en gebaseerd op de omstandigheid dat er waarschijnlijk bij zijn ontslag een NSB-burgemeester zou zijn benoemd. Om U een indruk te geven van het optreden van de burgemeester, heb ik een opsomming gemaakt van in het oog springende gebeurtenissen.

1940: 'Wij moeten de bestaande toestand aanvaarden.'

Op 11 mei 1940 wordt de gemeente Gaasterland bezet door Duitse cavaleristen. Maar liefst 2000 paarden hebben verzorging nodig. De soldaten bezetten ongevraagd de woning en de smederij van Anne de Jong aan de Harichsterzijde in Balk. De 'heren' wensen De Jong als hoefsmid te gebruiken. Smid De Jong neemt de inbreuk op zijn privacy niet en beklaagt zich op 13 mei bij burgemeester Schwartzenberg. De burgemeester weet zich geen raad met de situatie en adviseert De Jong om dan maar te verhuizen, waarop De Jong zich tot de Duitse commandant wendt. Deze geeft wel gehoor aan zijn klacht en foetert zijn manschappen uit in het smidshuis en De Jong blijft verschoond van inkwartiering.

Schoenmaker Teeuwes de Jong uit Balk wordt op de eerste Pinksterdag 12 mei ook

direct door de Duitsers aan het werk gezet. Hij moet hun schoenen repareren. Zij dreigen hem met hun geweer bij zijn werkplaats aan de stille kant van de Luts. De Jong weigert principieel, omdat het zondagswerk is en hij niet voor de vijand wil werken. Hij wordt daarom net als smid Anne de Jong meegenomen naar Hotel Boonstra waar de Duitse commandant zetelt. De echtgenote van schoenmaker De Jong gaat naar burgemeester Schwartzberg en vraagt hem te bemiddelen, zodat haar man naar huis kan. Schwartzberg weigert dit. Dan gaan de echtgenotes van de smid en de schoenmaker samen naar de Duitse commandant en zij slagen erin de beide mannen mee naar huis te krijgen.

- Marinier Johannes Nagelhout uit Mirns verongelukt met de onderzeeboot O-13 op 20 juni 1940. Schwartzberg krijgt als eerste het overlijdensbericht, maar hij laat pastoor Wartna uit Bakhuizen de boodschap overbrengen aan de familie.

- Op 31 mei 1940 wordt de eerste raadsvergadering in oorlogstijd gehouden. Burgemeester Schwartzberg zegt in zijn openingswoord: "Wij moeten den bestaanden toestand aanvaarden", terwijl de burgemeester van Sloten, Jacob Bakker, op 5 juni 1940 de eerste raadsvergadering opent met de hoop dat Koningin Wilhelmina spoedig als landsvorstin mag terugkeren.

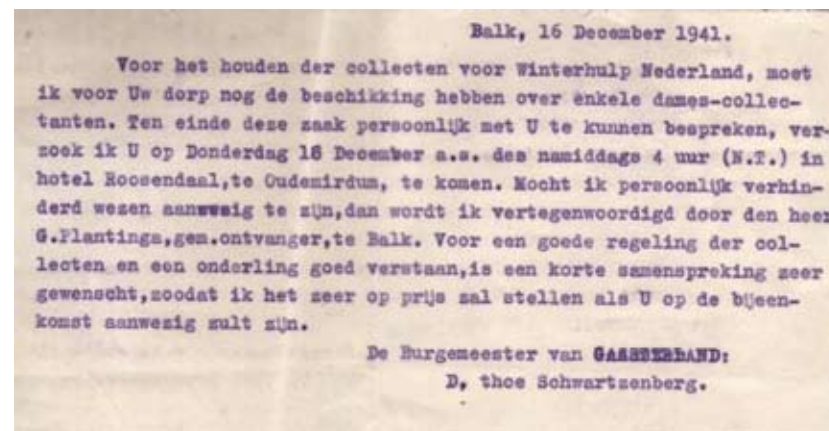
1941: de Winterhulpcollecte

Schwartzberg schrijft op 5 augustus 1941 een vergoelijkende brief aan de Duitse commandant in Stavoren. Een inwoner van Oudemirdum heeft het gewaagd de Nederlandse vlag uit te hangen en die vlag is prompt door de Duitsers in beslag genomen.

Schwartzberg schrijft dat het ophangen van de vlag geen demonstratieve daad is, maar uitgestoken ter gelegenheid van het huwelijk van een buurmeisje. "Bovendien," schrijft Schwartzberg "staat de Oudemirdumer bekend als NSB-lid."

De burgemeester roept mensen op voor een wervingsbijeenkomst op 16 december 1941 om een door de Duitsers ingestelde Winterhulpcollecte te organiseren. De Duitsers wilden met deze collecte financieel behoeftige Nederlanders ondersteunen. Deze winterhulp blijkt echter slechts propaganda te zijn. De Duitsers keren alleen uit wanneer de aanvragers positief staan tegenover de Nederlandse Volksdienst en lichamelijk en geestelijk gezond zijn. Aan Joden wordt niet uitgekeerd.

Burgemeesters worden ambtshalve met de organisatie van deze collecte belast. Zij moeten ambtenaren en burgers medewerking vragen op basis van vrijwilligheid. Iedereen kan dus weigeren, maar daar begint Schwartzberg niet aan. Hij gaat zelfs zover dat hij een weigerende ambtenaar met ontslag dreigt. Deze houding zal wellicht mede bepalend zijn geweest voor het feit dat Schwartzberg in het gemeentehuis buiten alle illegale activiteiten wordt gehouden. Schwartzberg gebruikt in de brief op de volgende bladzijde in de vierde regel van onderen de woorden: "Voor een goede regeling..." enz. Hij wijst als zijn vervanger de gemeenteontvanger aan, die pro-Duits is. Deze man werd direct na de oorlog opgepakt en naar Kamp Sondel gebracht.

Balk, 16 December 1941.

Voor het houden der collecten voor Winterhulp Nederland, moet ik voor Uw dorp nog de beschikking hebben over enkele dames-collectanten. Ten einde deze zaak persoonlijk met U te kunnen bespreken, verzoek ik U op Donderdag 16 December a.s. des namiddags 4 uur (N.F.) in hotel Koozendaal, te Oudemirdum, te komen. Mocht ik persoonlijk verhindert wezen aanwezig te zijn, dan wordt ik vertegenwoordigd door den heer G. Plantinga, gen.ontvanger, te Balk. Voor een goede regeling der collecten en een onderling goed verstaan, is een korte samenspreking zeer gewenscht, zoodat ik het zeer op prijs zal stellen als U op de bijeenkomst aanwezig zult zijn.

De Burgemeester van GAASTERLAND:
D. thoe Schwartzberg.

Deze brief komt uit het archief van mevr. Annigje Klijnstra-van der Goot uit Wommels.

1942: sabotage en veel correspondentie met de bezetter

In Nijemirdum wordt op 12 augustus 1942 een speciale Duitse telefoonlijn vernield. Deze lijn verbond de Duitsers in Lemmer met de in Nijemirdum gevestigde Duitse wachtpost. De telefoonlijn lag open en bloot op het gras in de landerijen langs de kust tussen Lemmer en Nijemirdum. Ook in Mirns was zo'n Duitse wachtpost ingericht. De Duitsers beschouwen de vernieling als een sabotagedaad en houden de gemeente verantwoordelijk. Twee dagen later schrijft Schwartzberg in een brief naar de Staatsraad (de oorlogstitel voor de functie van commissaris van de Koningin in Friesland, in dit geval de oom van de burgemeester): "Door de Duitse Weermacht is een telefoondraad gelegd vanaf Mirns naar de gemeente Hemelum Oldephaert c.a. Aangezien deze draad op de grond ligt, kan deze zeer gemakkelijk onopzettelijk worden beschadigd. Teneinde dit te voorkomen verzoek ik u beleefd Uwe bemiddeling te willen aanwenden, om te bereiken dat deze kabel, op kosten van de gemeente, ondergronds wordt gelegd." Desondanks volgen er twee strafmaatregelen: f.10.000,00 boete en een nachtverbod. De boete wordt naar draagkracht als belastingmaatregel aan de inwoners opgelegd. NSB'ers betalen geen boete. Het is nu aan de Gaasterlandse inwoners niet meer toegestaan om tussen 20.00 en 4.00 uur buiten te verblijven. Op 28 oktober vraagt Schwartzberg aan de Staatsraad om de spertijd-maatregel op te heffen en het tijdstip van 20.00 uur te veranderen in 22.00 uur.

Tussen 13 november 1942 en 6 oktober 1943 verzendt Schwartzberg elf keer een brief aan Duitse instanties, waarin hij om de vrijlating vraagt van veehouder Jacob Vierstra uit Wijckel. Zes brieven verstuurt hij aan de Befehlshaber van de SS en SD in Leeuwarden en vijf brieven aan de Reichspolizeiführer in 's-Gravenhage. Het zijn steeds dezelfde brieven. Schwartzberg toont in deze zaak een vasthouder te zijn door iedere maand het verzoek te herhalen. Jacob Vierstra was in de zomer van 1942 gearresteerd en daardoor bleef zijn bedrijf van acht hectare met acht koeien achter voor zijn vrouw en een zoon van twee jaar. Jacob Vierstra is uit gevangenschap

teruggekeerd.

Jouke Siemensma uit Bakhuizen wordt op 23 december 1942 door de Duitsers opgepakt. Schwartzberg gaat zich op 31 december schriftelijk met deze zaak bemoeien en vraagt de Staatsraad in Leeuwarden om opheldering. Schwartzberg krijgt op 6 januari 1943 een persoonlijke brief van Siemensma overhandigd vanuit de gevangenis. Siemensma vraagt of de burgemeester informeren wil naar de reden van zijn opsluiting. Een dag later verstuurt Schwartzberg al een brief om opheldering aan de Staatsraad met daarin de zinsnede: "Het wil mij voorkomen dat het geen zin heeft bij de S.S. te informeren om welke redenen Siemensma in hechtenis is genomen." Tenslotte schrijft Schwartzberg een Duitstalige brief om opheldering naar 'den Herrn Befehlshaber der Sicherheitspolizei und S.D.' in Leeuwarden. Of hij succes had, is niet bekend.

1943: de zuivelstaking en veel te regelen betreffende Kamp Eisbär in Sondel

Van 1 mei tot en met 4 mei 1943 verblijft Schwartzberg in Gorssel. Hij is dus niet in de gemeente tijdens de spannende dagen rondom de mogelijke zuivelstaking in Balk. Wel heeft hij de staking nog verboden. Op 10 mei 1943 verstuurt hij een kort verslag aan de Staatsraad in Leeuwarden. Hij schrijft daarin ondermeer: "De bevolking heeft zich opmerkelijk rustig gedragen." Dan schrijft hij tussen de regels door kernachtig de heersende opvatting van de Nederlanders tegen het Duitse regiem: "Wel was de bevolking reeds diep getroffen door de bekend geworden maatregel, dat alle gewezen militairen (dit betrof de officieren, JGV) in krijgsgevangenschap werden teruggevoerd." Tenslotte sust hij de gebeurtenissen die in Bakhuizen hebben plaatsgevonden bij de melkstaking: "Te Bakhuizen was enige nadeining als gevolg van de staking aan de Zuivelfabriek te Hemelum, die zich hierin uitte, dat melkwagens gedomonteerd bleken te zijn, wielen weggemaakt etc. Het vervoer vond daar echter, zij het wel met enige vertraging plaats door gewone boerenwagens. Van geruchten, dat de Bakhuister bevolking ten opzichte van het melkvervoer een onwelwillende houding aannam, bleek, na onderzoek door de Hoofdwachtmeester alhier, geen sprake te zijn."

Begin augustus 1943 verzoekt Wietze Hoving, de groepscommandant der Rijkspolitie, terwijl hij in de woning van de burgemeester is, mevrouw Schwartzberg om ogenblikkelijk Siemen de Jong uit Balk te waarschuwen, dat hij direct moet onderduiken, omdat de Duitsers hem zoeken en al in Balk zijn. Zij waarschuwt op haar beurt de vrouw van slager Piet de Boer en deze brengt Siemen de Jong het nieuws.

Hier is dus sprake van een illegale daad in het huis van de burgemeester zelf!

Op 14 september 1943 schrijft Schwartzberg een brief aan de leiding van het Lager, Barak 5, Stube 4, Hamburgstrasse in het Duitse Braunschweig. Hij dringt er bij de autoriteiten op aan om Rein Mous uit Bakhuizen vrij te laten, omdat zijn ouders hebben laten weten dat Rein voor het werk in het kamp totaal ongeschikt is. Schwartzberg krijgt een nette brief terug van de commandant. Hierin staat dat Rein ziek is geweest maar wel weer kan werken. Het verzoek van Schwartzberg wordt afgewezen.

Een gemeentelijke distributieploeg wordt op 23 september 1943 in Rijs door de

illegaliteit overvallen. De beide veldwachters, Klaas Walda en Jacob Helder, worden bij die gelegenheid door de Duitsers gevangen genomen, omdat zij hun plicht verzaakt zouden hebben door het pistool niet schietklaar te dragen. Na bijna vier maanden gevangenschap schrijft Schwartzberg een brief aan de Staatsraad te Leeuwarden om te bemiddelen "de mannen in vrijheid te doen stellen en wederom aan den dienst en hun gezin terug te geven." Na ongeveer zeven maanden worden de beide politiemannen in vrijheid gesteld.

Wieger Ruiters uit Bakhuizen is in Duitsland gevangen genomen en te werk gesteld in een vliegtuigmotorenfabriek te Dessau. Daar wordt hij veroordeeld wegens vermeende sabotage. Op 5 november 1943 dient Schwartzberg een gratieverzoek in bij de officier van Justitie in Leeuwarden. Het verzoek is tevergeefs, want Wieger Ruiters overlijdt op 6 april 1944 in het kamp Bergen Belsen. Wanneer Schwartzberg op 10 mei 1944 het officiële overlijdensbericht krijgt, verzoekt hij dominee Bruins uit Hemelum het bericht over te brengen aan zijn ouders.

Tussen 5 augustus en 8 oktober 1943 willigt Schwartzberg in totaal vier keer opdrachten van de commandant van Kamp Eisbär in. Het betreffen veiligheidsmaatregelen rondom het kamp. Schwartzberg moet op 5 augustus de omwonenden meedelen dat zij geen koren mogen verbouwen en op 3 september moet hij de boeren verbieden om hun landerijen te bebouwen. Verder gaat hij akkoord met een uitbreiding van het kamp in noordwestelijke richting. Op 24 september verstuurt hij brieven aan de omwonenden dat zij geen stekken hoger dan een halve meter mogen hebben en dat er binnen 70 meter van de torens helemaal geen hekken mogen zijn. Tenslotte laat hij op 8 oktober de jachtaktehouders en de bosbaas weten dat er in de omgeving van het kamp niet geschoten mag worden.

Op 13 december 1943 ontvangt Schwartzberg alweer een opdracht vanuit kamp Eisbär. De gemeente moet zorgen dat er een bruggetje over een sloot wordt gemaakt, zodat de Duitsers bij storingen snel bij de ondergrondse telefoonleidingen kunnen komen. Ook moeten de boeren opdracht krijgen de sloten schoon te maken. Dit keer vraagt Schwartzberg eerst advies aan de Staatsraad. Hij vraagt of er aan dit verzoek mee moet worden gewerkt of dat hiertegen bezwaar kan worden gemaakt, omdat de ingezetenen de verplichting wordt opgelegd medewerking te verlenen aan de instandhouding van zuiver militaire werken.

1944 en 1945: de volksgaarkeuken en een burgemeestersoverleg

Op 13 april 1944 protesteert Schwartzberg met een handgeschreven brief bij de Staatsraad, waarin hij zich afvraagt of de inschakeling van vijftig Sondeler mannen bij werkzaamheden aan kamp Sondel wel nuttig is. Schwartzberg heeft o.a. geconstateerd dat de mannen een grote stapel hout drie maal op een dag moesten verplaatsen en dat 's avonds deze stapel weer naar zijn oude plaats moest worden teruggebracht. Hij schrijft verder dat de landarbeiders en anderen, die node gemist kunnen worden, worden gebruikt 'als Polen en Russen'. Zijn briefje eindigt met: "Als de stelling 7 of 8 man in dienst name, was al het werk in een week afgewerkt. Wanneer een polder te verdedigen

valt of er een dorp voor overstroming moet worden behouden, dan kunnen de grote ongemakken worden aanvaard en dient ieder een offer te brengen, doch het is haast niet verantwoord om nu - tijdens de voorjaarsdrukte op het land - mensen te zenden, die het werk van een krullenjongen doen. Dient hiervoor nu de Gemeindeinsatz vraag ik mij af.”

Schwartzenberg geeft op 4 augustus de groepscommandant der Rijkspolitie Wietze Hoving, de opdracht om naar dominee Schweitzer in Balk te gaan en hem te vertellen dat zijn zoon Joop diezelfde dag in Elahuizen door de Duitsers is doodgeschoten. Ook Hoving geeft deze opdracht weer door en vindt dominee Geert de Vries uit Harich bereid het doodsbericht over te brengen.

In oktober 1944 zegt de burgemeester alle medewerking en gelden toe aan het bestuur van ‘Plaatselijk Belang Balk Vooruit’ voor het oprichten en in stand houden van een volksgaarkeuken.

Roel Ykema is in deze tijd ondergedoken bij Marten Melles van der Goot in Sondel. Ykema schrijft in zijn boek ‘Mijn belevenissen als onderduiker’ dat burgemeester Schwartzenberg in deze periode meer dan eens de nacht op de boerderij komt doorbrengen. Hij vertrekt dan weer de volgende morgen om 9 uur. De afspraak was dat hij bij onraad voor ’s morgens 9 uur door een gemeenteambtenaar gewaarschuwd zou worden om niet naar het gemeentehuis te gaan. Waarvoor deze onderduiknachten waren? Niemand die het weet, maar een feit is, dat de burgemeester zich niet meer veilig moet hebben gevoeld omdat hij wellicht iets tegen de zin van de Duitsers had gedaan.

In het boek ‘Mei de rêch tsjin de muorre’ (1965) door P. Wybenga, staat het verhaal van de op 6 november 1944 in Sneek doodgeschoten verzetsstrijder Jacobus Boomsma uit Sondel. Direct na de moord raast een Duitse auto naar Sondel. Een officier stapt uit om met zijn mannen huiszoeking te doen in de woning van de familie Boomsma. Mevrouw Boomsma krijgt dan de opdracht om het huis te verlaten, maar ze weigert. Maar met wat hulp, ook van burgemeester Schwartzenberg, krijgt zij het zover dat zij mag blijven.

In de laatste maanden van de oorlog nodigt burgemeester Krijger van de gemeente Lemsterland enkele collega’s uit de Zuidwesthoek uit voor een bijeenkomst in Koudum. Doel van het gesprek is om te praten over hetgeen de OD (de Orde Dienst, die direct na de bevrijding zal optreden) kan gaan betekenen.

Het zijn Piet Hein Focken de burgemeester van Stavoren, Rinke Reitsma van Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Gerben Stallinga van Hindeloopen, politiemans Kelderman uit Workum (Workum had een NSB-burgemeester) en burgemeester Schwartzenberg. Burgemeester Focken laat na afloop weten dat Schwartzenberg verhinderd was.

De uitnodiging toont aan dat Schwartzenberg in de ogen van zijn collega’s negatief tegenover de bezetter staat. Ook lijkt het erop dat Schwartzenberg weer zijn gebruikelijke overlevingsstrategie volgt door officieel afwezig te zijn.

Op 25 januari 1945 doet de burgemeester het bestuur van ‘Plaatselijk Belang Balk Vooruit’ een voorstel dat geaccepteerd wordt. Er is te weinig hout als brandstof en daarom stelt Schwartzenberg voor dat iedere Balkster een wagen vol met eikenstobben hout gaat kappen. De inhoud is dan gratis, maar betrokkene moet daarna nog een wagen vol kappen die voor andere inwoners van de gemeente bestemd is. Er zal hiervoor een dagvergoeding worden gegeven. De burgemeester stelt bosbaas Hoogeveen aan als toezichthouder.

Op 10 april 1945 bespreekt ‘Balk Vooruit’ het probleem met burgemeester Schwartzenberg dat Dijkstra, de directeur van de zuivelfabriek, zijn sleutel van de volksgaarkeuken niet beschikbaar wil stellen. In de notulen staat dat voorzitter Wieberen van der Heide en de burgemeester zich met geweld toegang tot de opslagplaats van de volksgaarkeuken zullen verschaffen.

Zelfstandig genomen besluiten van Schwartzenberg in de jaren ‘40-’45

In het archief van de gemeente Gaasterlân-Sleat is een opgave van de belangrijkste zelfstandig genomen besluiten van de burgemeester na de laatste raadsvergadering van 30 augustus 1941.

In onderstaande opgave van de genomen beslissingen door de eenhoofdige leiding staat wel duidelijk vermeld dat deze opgave allerm minst aanspraak maakt op volledigheid. De opgave is niet gedateerd en niet ondertekend. Er is niet vermeld wat de aanleiding is geweest om deze lijst te maken. Waarschijnlijk is de lijst kort na de bevrijding opgemaakt, omdat men met potlood nog aanvullingen heeft gemaakt zoals: “Kortgeleden 2 klokken teruggebracht.” Waarschijnlijk is de lijst gebruikt bij het onderzoek naar de betrouwbaarheid in oorlogstijd van de burgemeester.

1. Besluit tot wijziging grenzen bebouwde kom dorp Balk;
(Wijz. Alg. politieverordening 11 oktober 1943).
2. Verordening vastgesteld tot heffing van een aanplakrecht in de gemeente
(besluit 13 augustus 1943).
3. Ingaand 1 maart 1943 is de gemeenteveldwacht opgeheven en Rijkspolitie geworden.
4. Het uitbreidingsplan der gemeente is goedgekeurd door den C.d.p.
(Commissaris der provincie)
5. Ingesteld werd een grondbedrijf. Verordening vastgesteld.
6. Vastgesteld werden de Algemeene voorwaarden, waaronder de overdracht van bouwterrein door de gemeente kan plaatshebben.
7. Het ontwerp van een wegenlegger werd vastgesteld en ter goedkeuring ingezonden.
8. Het vaarwater „De Luts” werd gebaggerd.
9. Enkele landarbeiders hebben belangrijke bedragen van de hun verleende voorschotten afgelost.
10. Ingaand 1 Januari 1943 is het Burgerlijk Armbestuur dezer gemeente omgezet in een dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon.

wordt vervolgd op pagina 14

Een bijzondere vondst.

In de zomer van 2007 werd ik door Piet Stap uit Koudum gebeld over een vondst, waar het museum wellicht belang bij had. Bij mijn bezoek kwam een vale blauwe map op tafel met het etiket “uitgegeven orders”. Deze map had hij gevonden tussen het plafond en de vloer, bij een verbouwing in de Verlengde Hoofdstraat no 8 in Koudum. Deze orders moeten daar ruim 60 jaar gelegen hebben. Verrast en gespannen had hij de dunne briefjes, die nog tussen een roestig klemmetje zaten, gelezen. Al snel kwam hij tot de conclusie dat dit wel iets heel bijzonders was.

De map bevatte namelijk een complete verzameling berichten van de ondergrondse, ‘de Ordedienst’ (OD), later opgegaan in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS). Doorzichtige papiertjes uit de jaren ’44 en ’45 met daarop getypte teksten, soms nog voorzien van eigen aantekeningen zoals ‘gereed en gedaan!’ Berichten, die met gevaar voor eigen leven door koeriersters moeten zijn rondgebracht. Zeker explosief materiaal in die dagen! Want als dit door de Duitsers gevonden zou worden dan ging je er onherroepelijk aan.

Op de map stond S. de Jong. Wie was S. de Jong? Mevrouw Kleinsma op Verlengde Hoofdstraat 2 herinnerde zich Siemen de Jong nog goed uit de bezettingstijd. Hij was een kapitein in het leger, die in het verzet was gegaan. Op nummer 8 woonde een zuster van De Jong, die een manufacturenzaak dreef (de familie De Boer). Het was daar een komen en gaan van koeriersters.

Enige tijd later kreeg ik contact met een nicht van De Boer, mevrouw Bakker uit Hindeloopen. Zij vertelde dat haar oom in een huis op Hoofdstraat 4 of 6 (beide huizen bestaan niet meer) in een vrijwel ongemeubileerde kamer berichten typte, die ze wegbracht op de fiets en waarover ze met niemand mocht praten. Ze was toen 15 jaar. Siemen de Jong had geen vaste woonplaats. Hij werd voortdurend gezocht door de Duitsers.

De map met belastend materiaal moet in ’45, vlak voor de bevrijding, veiligheidshalve bij zijn zus op no. 8 en niet in zijn eigen kale onderdak op no. 4 of 6 zijn verstopt.

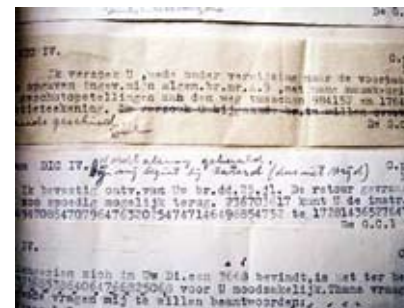
Door de verhalen van zijn nicht, mevr. Bakker, kon het beeld van Siemen de Jong verder worden aangevuld. Hij was een de enige van de klas in Workum die naar de HBS in Sneek ging. Kapitein de Jong was een integere en strikte man. Hij kon goed zwijgen, hetgeen hem tijdens de oorlogsdagen zeker van pas is gekomen. Uit het mapje blijkt ook wel dat hij zeer punctueel was. Een kapitein in het leger stond in die tijd in hoog aanzien. Hij had nog gevochten bij de Grebbeberg. Gezien zijn rang en wijze van optreden zal hij deel hebben uitgemaakt van de OD (Orde dienst). Dit waren vaak oud-officieren die zich wat formalistischer opstelden dan leden van een knokploeg. Later werden de verschillende ondergrondse organisaties op last van prins Bernhard verenigd in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (NBS).

Na de oorlog werd Siemen de Jong bevorderd tot majoor. Hij heeft nog lange tijd gewerkt op het Burmaniahuis in Leeuwarden. In uniform ging hij hier dagelijks naartoe om foute Nederlanders te verhoren en eventueel op te laten pakken.

Dat hij een bijzondere rol heeft gespeeld in Gaasterland blijkt uit het artikel van Jan Geert

Vogelzang in dit nummer. Het was de taak van Siemen de Jong in zijn hoedanigheid als commandant van de NBS, District IV in Friesland, burgemeester Schwartzengerg op 17 april 1945, de bevrijdingsdag van Gaasterland, aan te zeggen dat hij uit zijn ambt ontheven werd. In het artikel over het verzetswerk van Benjamin Steegenga (K&G no. 8) staat hij zelfs afgebeeld tussen de andere leden van de NBS in Friesland.

De ordermap van Siemen de Jong is in veel opzichten een interessant document. Wanneer je de tijd hebt, zijn de coderingen met behulp van een codelijst, die om de zoveel weken werd aangepast, goed te lezen. Soms zijn de briefjes langer, soms heel kort. Soms met een eenvoudige opdracht en soms meer vermanend. In verband met afgeworpen nooddrantsouen wordt op 10-1-45 o.a het volgende opgemerkt: “ Het mag niet meer voorkomen dat een koerierster chocolade wordt verstrekt. Dat geeft gepraat. Een koerierster moet ook niet weten wie tot personeel A.T. behoort.” Het ging daarbij niet om de levensmiddelen, maar over het gevaar van praatjes en de anderen de ogen uitsteken etc. “Gelieve de bijbehorende personeelsgroepen in deze richting nauwkeurig te instrueren.” Berichten die met gevaar voor eigen leven door koeriersters zijn rondgebracht !

De ordermap van Siemen de Jong. Rechtsboven de codelijst.

Herman Proper

Vervolg van het artikel over burgemeester Schwartzenberg.

11. Het z.g. Sportterrein, waarop was gevestigd het kamp voor jeugdige werklozen, kwam weder ter beschikking van de gemeente. Al de gebouwen zijn afgebroken, met uitzondering van een van hout opgetrokken woning. Dit sportterrein kan misschien mettertijd worden bestemd voor inrichting van een kampeercentrum.
12. Ingaand 1 Juli 1944 is op Duits verzoek de gemeentegrens gewijzigd tusschen de gemeenten Gaasterland en Lemsterland. (Hierdoor is Tacoziyl bij Lemsterland gekomen!)
13. Het door den Burgemeester bewoonde huis is door de gemeente aangekocht voor uitbreiding van het gemeentehuis.
14. De voormalige o.l. school te Oudemirdum is thans ingericht tot woning.
15. Verschillende gedeelten van de Beukenlaan onder Oudemirdum zijn door de gemeente aangekocht, zodat thans deze laan geheel in eigendom van de gemeente is.

Privé-gedrag van de burgemeester tijdens de oorlog

Dochter Anna Wilhelmina verklaarde in 2008 dat zij zich kan herinneren in de oorlog met dubbeltjes armbanden te hebben gelopen waarop de beeltenis van koningin Wilhelmina stond. Ook waren er mica ringetjes in huis met rood-wit-blauwe stippen erop. Verder verklaarde zij dat het burgemeestersgezin in het laatst van de oorlog een Portugees-Joodse mevrouw in huis had uit Den Haag. Het was een vriendin van de familie. Deze mevrouw werkte voor de Nederlandse Ambassade in Den Haag. In het bevolkingsregister van Gaasterland werd zij officieel ingeschreven als Geraldina van Motman, terwijl haar werkelijke naam Spinossa Catella Jessurun was. De voornaam Geraldina was juist. Het was een weldoordachte inschrijving met meerdere onjuistheden. Haar geboorteplaats, haar huwelijksgemeente en de geboortegemeente van haar man waren opgegeven met buitenlandse gemeentenamen. De burgemeester liet haar dus in het bevolkingsregister inschrijven met gegevens die voor de Duitsers oncontroleerbaar waren. Ook waren er in die laatste oorlogstijd twee kleine zusjes van drie en vijf jaar uit Voorburg in het gezin van de familie Schwartzenberg opgenomen. De kinderen waren met de kinderboot door radeloze ouders uit het westen van het land naar Friesland gestuurd, omdat in Voorburg geen voedsel meer was.

Onderzoek naar het oorlogsoptreden van de burgemeester

Op 17 april 1945 werd Gaasterland bevrijd. De Canadezen kwamen ongeveer om tien over half vier 's middags met hun tanks bij het gemeentehuis in Balk aan. Gaasterland was finaal gezuiverd van het Duitse juk. Er kon deze dag natuurlijk volop feest worden gevierd, maar reeds om vijf uur werd burgemeester Schwartzenberg geconfronteerd met de harde werkelijkheid.

Hoe dat in zijn werk ging, is te lezen in het relaas dat gemeentesecretaris Hendrik van der Wal opmaakte van de bevrijdingsgebeurtenissen.

Siemen Jacob de Jong uit Balk had om vijf uur een spoedvergadering in het gemeentehuis

uitgeschreven. Hij was commandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten, District IV in Friesland. Het zou de eerste gemeentelijke bestuursvergadering in vreedstijd worden. Behalve de gemeentesecretaris Hendrik van der Wal waren de gemeenteontvanger en de hoofden van andere gemeentelijke diensten uitgenodigd. Gemeenteontvanger Gatze Plantinga was evenwel niet aanwezig wegens 'vacantie', deelde Schwartzenberg mee. Deze gemeenteontvanger was zojuist opgehaald met een platte wagen en afgevoerd naar Kamp Sondel vanwege zijn pro-Duitse houding.

NBS-Commandant Siemen de Jong las een verklaring voor die hij had meegekregen: "De te Londen zetelende Nederlandsche Regeering heeft besloten den Burgemeester – de heer G.W.C.D. Baron thoe Schwartzenberg – terzijde te stellen. Door den waarnemend Commissaris der Koningin is met de tijdelijke waarneming van het ambt van Burgemeester belast de heer S.J. de Jong te Balk, (commandant van de N.B.S.)." Commandant de Jong deelde mee dat hij steeds op de meest vriendschappelijke voet heeft gestaan met de burgemeester. Hij zei ook dat hij "den Burgemeester vele mededelingen had verstrekt van vertrouwelijk aard" en hij hoopte dan ook "dat de burgemeester vorenstaande verzekering van hem wilde aanvaarden en dat de vriendschap, welke steeds tussen hem en de Burgemeester had bestaan, bestendig mocht blijven."

Burgemeester Schwartzenberg deelde mee dat hij pijnlijk getroffen was door de genomen beslissing. Hij verklaarde gedurende de zeer moeilijke jaren welke hij heeft moeten doormaken, zich steeds te hebben laten leiden door het belang van de ingezetenen, met terzijdestelling van zijn eigen belang. Hij zou het vrij wat gemakkelijker hebben gehad indien hij een paar jaar geleden was ondergedoken. Hij heeft gemeend dat niet te moeten doen uit vrees voor represailles welke dan vrij zeker zouden zijn gevolgd.

Van zijn kant was er evenwel in de vriendschappelijke verhouding, welke er steeds had bestaan tussen hem en de commandant De Jong, niet de minste wijziging gekomen.

Alle aanwezigen verklaarden alle medewerking te zullen verlenen aan de nieuwe tijdelijke burgemeester S.J. de Jong. Deze verklaarde het burgemeestersambt niet te willen aanvaarden en in zijn plaats werd wethouder Halbe B. van der Goot uit Oudemirdum, met toestemming van de waarnemend commissaris der Koningin, tot tijdelijke burgemeester benoemd. Dit benoemingsbesluit werd op 27 maart 1946 weer ingetrokken.

Zoals al eerder is aangehaald was de mededeling op 17 april 1945 van de terzijdestelling een pijnlijke klap voor mens en burgemeester Schwartzenberg. Deze beslissing was voorbereid door de op dat moment waarnemend Commissaris der Koningin in de provincie Friesland, mr. A.V. Haan. In Gaasterland was deze geen onbekende, omdat hij in Oudemirdum een tweede woning had.

Op 19 april 1945 schreef hij aan Schwartzenberg persoonlijk: "Hierbij bericht ik U dat U tijdelijk van de uitoefening van de aan het ambt van burgemeester van Gaasterland verbonden functies zijt ontheven en dat de heer H.B. van der Goot tijdelijk met de waarneming van het burgemeestersambt is belast. Dat beteekent niet, dat U als

burgemeester van Gaasterland zijt geschorst en evenmin, dat de mogelijkheid is uitgesloten, dat U in uw ambt geheel zult worden hersteld. Dat zijn aangelegenheden, die eerst later zullen moeten worden beslist. Op het oogenblik is de toestand derhalve zoo – dit nog ter verduidelijking – dat U, hoewel formeel burgemeester van Gaasterland, zich van elke bemoeiing met burgermeesterlijke aangelegenheden hebt te onthouden.”

Tussen 17 april 1945 en 5 september 1945 is er officieel nog geen sprake van onderzoek naar het functioneren van Schwartzberg. Pas op 5 september 1945 verstuurt waarnemend burgemeester Van der Goot een uitnodiging aan zeven Gaasterlanders om op 6 september 1945 in het gemeentehuis gehoord te worden over burgemeester Schwartzberg. Van der Goot stuurt ook een uitnodiging aan zichzelf.

De Commissie tot zuivering van burgemeesters in Friesland wil naast H.B. van der Goot graag horen: S. J. de Jong, W. Visser, B.H. Steegenga, Ds. De Boer, Ds. Schweitzer, Ds. Lugtigheid en Jan Monkelbaan Jr.

Slechts twaalf, waaronder Schwartzberg, van de vierenveertig Friese burgemeesters bleven, althans formeel, de hele bezettingstijd in functie. Al deze twaalf burgemeesters zijn door een zuiveringscommissie gehoord. Uiteraard werden de NSB'ers onder hen onmiddellijk gearresteerd en ontslagen. Een aantal 'burgemeesters in oorlogstijd' zoals Schwartzberg werd gehandhaafd en anderen werden vervangen.

Enkele meningen over de burgemeester in oorlogstijd

Groepscommandant van de politie in Gaasterland, Wietze Hoving, die de gehele oorlogstijd de heer Schwartzberg als burgemeester had gediend, verklaarde in de Friese taal tijdens een uitzending van 20 juni 2005 van Radio Gaasterlân het volgende: “Schwartzberg stond aan de goede kant. Het kwam er alleen wat bangig uit. Ik ben er eens bij geweest dat hij een Duitse officier van katoen gaf door de telefoon. Ik dacht, nou, daar heeft de officier wat aan zoals Schwartzberg die man op zijn plaats zette. Schwartzberg was goed. Hij had een hekel aan rare dingen. Hij was geen doorzetter, maar wat hij niet wilde, dat gebeurde niet. Anders deed hij zijn eigen zin wel. Hij is na de oorlog geschorst, maar dat was ten onrechte. Dat ging over medewerking aan de Winterhulp enz. Hij gaf opdracht om de Winterhulpcollecten te houden. Dat zijn kleine dingen en daar moet men niet zo'n drukte om maken. Het leven gaat wel door. Niemand is erdoor benadeeld. Hij was een echte oranjeklant. Schwartzberg is een beste vent, ik kon alles met hem.”

Jasper Keizer schrijft in zijn boek 'Handlangers van de vijand 1940 – 1945' dat de herbenoeming van Schwartzberg bij lang niet iedereen in goede aarde was gevallen.

Ondernemer A.V. uit Balk ging erg ver in zijn bewondering voor Schwartzberg. Tijdens de zitting van het rechtbanktribunaal in Sneek op 28 maart 1946 verdedigde de ondernemer zich met de opmerking dat hij met andere Gaasterlandse ingezetenen lid van de NSB was geworden om er voor te waken dat de burgemeester geen moeilijkheden met de bezetter zou krijgen. Daarom hadden ze met de lijsten voor de Winterhulp gelopen. De rechtbank vond dit een reden om geen straf uit te delen aan

de Balkster ondernemer en de dagvaarding werd vervallen verklaard.

Jack Kooistra, de oorlogsgeschiedschrijver van Friesland, was kort maar krachtig in zijn commentaar tijdens een uitzending op 18 augustus 2007 van Radio Gaasterlân. Schwartzberg moet volgens hem een zwakke figuur geweest zijn anders zou hij zich wel bij het verzet hebben aangesloten.

Jan de Boer, distributieambtenaar, destijds wonend in Elahuizen:

“Ik heb goede herinneringen aan de burgemeester. Toen ik als distributieambtenaar werd ontslagen door burgemeester Verkouteren van Doniawerstal, mijn baas, omdat ik eigenlijk in Duitsland moest zijn, bood burgemeester Schwartzberg mij aan om op de gemeentesecretarie van het gemeentehuis in Balk te komen werken. Ik heb eigenlijk dat aanbod van de burgemeester nooit vergeten en zeer gewaardeerd. Ik was heel blij dat hij weer in ere werd hersteld. Toen ik later weer als onderwijzer terugkwam in Balk, had ik zijn zoon in de klas en toen uiteraard weer contact met de familie.”

Verzetsleider B. H. Steegenga uit Balk (tevens lid van de zuiveringscommissie) heeft heel kort in het 'Verslag van Balk' aangegeven:

“Het distributiekantoor is begonnen in 1944. Met den distributieleider hebben wij nooit besprekingen gehad. Hier waren twee jongens die rustig waren en die het werk deden buiten de leider om. Hij wist wel op het laatst hoe het ging, maar hij liet ze doormodderen. Zo was het ook op het gemeentehuis. De burgemeester deed daar net zo. Met de T.D. (Tweede Distributiekaart) is er meer dan 1% valse of blanco persoonsbewijzen uitgehaald ondanks de burgemeester die slecht was, en erbuiten werd gehouden.”

In ere hersteld

Loco-burgemeester H.B. van der Goot en de wethouders A. Rampion en W. Visser werden door de commissaris der Koningin op 26 maart 1946 naar het provinciehuis in Leeuwarden geroepen. Daar hoorden zij dat de terzijdestelling van Schwartzberg was opgeheven met toestemming van de minister van Binnenlandse Zaken. Op 1 april 1946 aanvaardde Schwartzberg zijn functie als burgemeester van Gaasterland opnieuw. Hij kon weer aan het werk en met hem twaalf andere burgemeesters in Friesland, die ook tijdelijk uit hun functie ontheven waren geweest. Bij Koninklijk Besluit van 27 april 1946 werd hij met ingang van 15 mei 1946 weer voor een periode van zes jaar herbenoemd. Zaterdagmorgen 1 juni 1946 om half tien uur zat Schwartzberg weer de vergadering voor van de (tijdelijke) gemeenteraad.

Wethouder A. Rampion vroeg en kreeg het woord als langstzittend raadslid:

“Mijnheer de Voorzitter. Uw terugkeer als Burgemeester na bijna een jaar afwezigheid heeft zich in alle stilte voltrokken. Dit was Uw eigen wensch en die van de hogere autoriteiten. Dit wil evenwel niet zeggen dat hieraan niet een enkel woord mag worden gewijd. Dit feit is toch voor U en de gemeente van groot belang en het zou mij spijten, indien in de notulen daarvan geen melding zou zijn gemaakt. Als oudste lid van de gemeenteraad heb ik dan ook het woord gevraagd. Welnu, toen op 17 April 1945 het

uur der bevrijding voor deze gemeente sloeg, was er een algemeen gejubel. Ook U hebt aan die jubel meegedaan. Toch had deze jubel voor U een wrange nasmaak. De mededeeling, dat U Uw werkzaamheden niet langer mocht waarnemen, was voor U en ons een pijnlijke verrassing. Wij hoopten, dat dit van korte duur zou zijn, overtuigend als wij waren, dat hetgeen U gedurende de bezettingstijd hebt gedaan, U gemeend hebt dit zoo te moeten doen in het belang van de ingezetenen der gemeente. Toen de staking zoo lang duurde, maakten we ons ongerust. Enkele ingezetenen zetten een adresactie op touw, welk adres gericht werd aan Hare Majesteit de Koningin. Naar ik gehoord heb, hebben meer dan 1200 ingezetenen dit adres ondertekend. Of deze actie geholpen heeft, wil ik in het midden laten. Over het algemeen moet men het succes van dergelijke adressen niet al te hoog aanslaan. Wel bleek daaruit, dat de overgrote meerderheid Uw terugkomst als Burgemeester op prijs stelde. Van harte wensch ik U geluk met uw terugkeer, uit naam van de overgrote meerderheid van de bevolking en hoop, dat U nog vele jaren in het belang van de gemeente werkzaam moogt zijn.”

De voorzitter sprak daarna ongeveer het volgende: “U hebt terecht gezegd, dat de maand April 1945 voor mij, naast aangename herinneringen, ook mindere aangename heeft gebracht. Het was dan ook geheel mijn wensch, dat mijn terugkeer in alle stilte zou plaatshebben. Dat u deze gelegenheid te baat neemt een enkel woord tot mij te richten, stel ik bijzonder op prijs. Inderdaad, U hebt enkele belangrijke punten aangevoerd. Het feit der bevrijding heb ik ook van harte meegedeeld en het U bekende besluit was voor mij juist in die dagen een groote teleurstelling. Wat betreft het door de ingezetenen verzonden adres ben ik het met u eens, dat het effect niet zo groot is als men zich in den regel voorstelt. De praktijk heeft mij aangetoond, dat de eigenlijke uitwerking daarvan niet naar buiten treedt. Ik geloof dan ook niet dat dit adres zijn invloed direct heeft laten gelden. Wel op den langen duur omdat mij gebleken is dat het ook van zeer veel andere zijden steun heeft ontvangen. Ook verschillende andere groepeerings hebben hun wenschen kenbaar gemaakt. Wel heb ik de afgelopen maanden sterk den indruk gekregen, dat, indien de gemeente zich niet roert, het ervoor betrokkenen niet beter op wordt.

Ik was evenwel steeds met groote dankbaarheid vervuld, als ik in mijn gemeente rondliep en mocht constateeren, dat de mentaliteit der bevolking mij gunstig gestemd was. Dat heeft mij de afgelopen maanden het leven licht gemaakt. Nimmer heb ik het gevoel gehad, dat men mij hier weg wilde werken. Integendeel, veel medeleven en medewerking heb ik van alle zijden ontvangen. Daarvoor wil ik vanaf deze plaats mijn hartelijken dank betuigen.”

U hebt kunnen lezen over een burgemeester, die in een tijd, die voor Gaasterland zeer moeilijk was, zijn inwoners op diplomatieke en afstandelijke wijze bestuurde. Deze opsomming van feiten heeft duidelijk gemaakt dat een ieder wel zijn goedkeurende of afkeurende opmerkingen zal hebben gehad over zijn wijze van besturen. Mij is wel duidelijk geworden dat Schwartzberg absoluut geen ‘foute’ burgemeester in oorlogstijd is geweest. Hij moest schipperen tussen de Duitse wil en de Gaasterlandse

wensen en mogelijkheden.

Achteraf kan worden vastgesteld dat enkele zaken anders hadden gekund zoals zijn medewerking aan de Winterhulpcollecte. Vooral het feit dat hij niet in de openbaarheid optrad, wanneer men dat redelijkerwijs kon verwachten en dat hij de bemoediging van nabestaanden aan anderen overliet, hebben wellicht gezorgd voor een negatieve beeldvorming. Het mag duidelijk zijn dat zijn tijdelijke terzijdestelling op 17 april 1945 niets te maken had met zijn oorlogshandelingen. Alle burgemeesters, die de hele oorlogstijd op hun post waren gebleven, ondergingen deze maatregel. Baron thoe Schwartzberg en Hohenlansberg was één van de weinigen die in ere werd hersteld.

Jan Geert Vogelzang Balk, 2010.

Terugblik

Het was een jaar waarin het Historysk Wurkferbân Gaasterlân behoorlijk aan de weg timmerde en met verschillende exposities in de schijnwerpers kwam te staan.

Er werden twee werkgroepen gevormd, elk met een eigen onderwerp. De ene werkgroep ‘65 jaar bevrijding’ stond onder leiding van Auke Hylkema en de andere bereidde onder voorzitterschap van Gerke Walinga de tentoonstelling over de Van Swinderens voor, die twee generaties lang van 1834 tot 1902 burgemeester van Gaasterland waren.

Op 17 april werd de bevrijding van Gaasterland herdacht. Een herinneringsroute met een colonne van zeventien oude voertuigen reed door de gemeente. Er was een kranslegging bij het Canadese monument in Nijemirdum, vervolgens werd het voormalige kamp Eisbär in Sondel aangedaan en in Balk mocht de schooljeugd plaatsnemen in een van de voertuigen zwaaiend met een Fries vlaggetje.

In Mar en Klif stond de expositie ‘Luchtoorlog boven Gaasterlân’ opgesteld. Veel bezoekers hebben daar een kijkje genomen. Wellicht een paar duizend.. Hieronder

volgen een aantal reacties, opgeschreven in het gastenboek.

Reacties op de opzet: 'Kleine maar boeiende expositie. 'Een hele gedetailleerde tentoonstelling. 'Na zoveel jaren nog zoveel spullen en informatie. 'Tige nijskirrich. 'Very nice. 'Veel en uitgebreide informatie. Leerzaam en goed opgezet.'

Er zijn ook veel kinderen op bezoek geweest. Enkele uitspraken van hen: 'Dit is echt cool! 'Heftig, gelukkig leefde ik niet in die tijd. 'Ik ben namelijk een kind en die houdt niet van zulk soort dingen. 'Ik vind er niks aan. 'Nu weet ik veel meer over vroeger.'

Bezoekers schreven: 'De oorlog kent vele verhalen. 'Teder zijn beleving! 'Wat een ellende geeft oorlog en wat bereiken wij ermee? 'Zo komt het dichtbij en beleef je het een beetje mee.'

'Please translate it into English. It 's so important! 'Een fantastische tentoonstelling over de absurditeit van de oorlog. We mogen dit nooit vergeten en zeker niet hoeveel mensen hun leven hebben gegeven, zodat wij vrij zijn en kunnen genieten van alles wat mooi is!'

Conclusies: 'Geweldig, dit heeft ons goed gedaan. 'Zeer leerzaam. 'Indrukwekkend en een eerbetoon aan onze bevrijders! 'Prima om er weer aandacht aan te geven. 'Vrijheid, maar tegen een hoge prijs – waardeer het toch! 'Onvoorstelbaar: al 65 jaar vrede! 'De moeite waard!'

De Van Swinderen-tentoonstelling 'Adeldom verplicht' werd in het Raadhuis in Balk gehouden in juli en augustus en was nog eenmaal te zien op de Open Monumentendag. Een groot aantal vrijwilligers trad op als suppoost. Vele bezoekers waren zeer geïnteresseerd. Anderen kwamen uit nieuwsgierigheid en verlieten het vertrek weer snel.

Suppoosten schreven o.a. in hun logboek: 'Het is leuk om hier een middag te zitten. Veel geïnteresseerde bezoekers. Veel mensen komen met verhalen, ze blijven lang en praten met elkaar om oude herinneringen op te halen. Zij hadden het over de kinderfeesten in het Rijsterbos, die gegeven werden door de freule met een openluchtspel en ijsjes.'

Enkele bezoekers kwamen met tastbare herinneringen zoals een zilveren begrafenislepel ter nagedachtenis aan G.R.G. van Swinderen uit 1879 en een boelgoedboekje met aantekeningen uit de dertiger jaren van de vorige eeuw.

Herinneringen van bezoekers opgeschreven in het gastenboek: 'Freule Quirina kwam bij mem op kraamvisite vanwege mijn geboorte. Ze bracht een overgooiertje mee.

'Wanneer er gecollecteerd werd in de Hervormde kerk te Himmelum werd de 'pong' eerst de freule voorgehouden en daarna de andere kerkgangers. Zij had ook een kerkbank voor zichzelf.'

Mevrouw A. Hoekstra-Otter schreef: 'Wat een prachtige expositie over de familie Van Swinderen, die zoveel voor Gaasterlân hebben betekend! Als kind kan ik me nog herinneren, dat er ieder jaar een oude van dagen-tocht werd gehouden voor de inwoners van Gaasterlân. De oude mensen werden dan 's avonds na hun dagje uit met het muziekkorps ingehaald. Bij de ZWH-garage gingen de mensen dan uit de bus en werd er nog wat gespeeld door het korps. Als klap op de vuurpijl verscheen de freule op het bordes voor het ZWH-kantoor en hield daar een toespraak. Wij waren toen nog kinderen en vonden dat geweldig. Wij hebben erg genoten.'

In 1934 vierde Gaasterland het feit dat de Van Swinderens hier 100 jaar woonden. Wiebe de Vries herinnerde zich dat hij als vijfjarige van huis werd gehaald en naar het slot gebracht. Daar moest hij de aanwezigen een hand geven en kreeg hij een gebakje voordat de festiviteiten losbarstten.

Als hoogtepunt kon op 3 augustus de duizendste bezoeker verwelkomd worden. Dat was Tine Beukenkamp uit Utrecht. De zusters Tine en Nel zijn in Wyckel opgegroeid, waar hun vader hoofd van de gereformeerde school was. Zij kwamen een dagje Balk doen.

Ongeveer 1750 mensen bezochten de tentoonstelling over de familie Van Swinderen.

Het HWG kan met veel voldoening terugzien op 2010.

Yde Jan van de Lageweg

Jhr. L.F.A. van Swinderen opent de expositie op 9 juli met het luiden van de klok van het raadhuis in Balk.

Jhr. Van Swinderen met zijn dochters en Gerke Walinga onder de klok die vroeger Huize Rijs sierde.

De Tweede Wereldoorlog in vogelvlucht

Op 15 november jl. werd het thema '65 jaar bevrijding' afgesloten met een verhelderende lezing door dhr. Herman Proper, conservator van het Kazematten museum in Kornwerderzand. Onderwerp was de aanleiding en het verloop van de Tweede Wereldoorlog.

Al in 1935 had Hitler aangekondigd dat het Duitse volk meer 'Lebensraum' nodig had en dat daarvoor geschikte grond veroverd moest worden voor landbouw of voor grondstoffen (zoals de oliebronnen in Rusland). In september 1939 werd Polen binnengevallen. Engeland en Frankrijk waren uiteraard tegen de expansiedrift van Hitler, maar, net hersteld van de 1e wereldoorlog, bleven zij aanvankelijk vasthouden aan hun vredespolitiek. Maar nu verklaarden ze Duitsland de oorlog. Daarna volgde begin 1940 de zgn. 'Blitzkrieg'. In rap tempo werden de lage landen aangevallen en in juni stonden de Duitsers al in Parijs.

In Nederland was in de crisisjaren flink bezuinigd op het leger. Ook de Vesting Holland (de waterlinie) werd verwaarloosd. Bovendien vertrouwde de Nederlandse regering op de neutraliteitspolitiek die het land in WO I uit de oorlog had gehouden. Doordat Hitler vriendschappelijke uitspraken richting Nederland deed, werden alarmerende waarschuwingen van diplomaten genegeerd en liet Nederland zich in mei '40 min of meer verrassen. Tijdens de mobilisatie werden in allerijl 200.000 man opgeroepen en opgesteld langs de grens en de Maas (om de 1000m 4 man). Ze waren onge oefend en er was te weinig bewapening, laat staan tanks. Op 10 mei vielen twee Duitse legers, (grotendeels op de fiets of te paard) Nederland binnen en de grensbewaking trok zich al vrij snel terug o.a. in de richting van de Afsluitdijk. Daar waren tijdens de aanleg van de dijk bij Kornwerderzand kazematten gebouwd met bunkers met 3 meter dikke muren, waar de Nederlandse soldaten goed stand hielden, ondanks fel artillerievuur op 2e Pinksterdag, waarbij, naar men zegt, 600 doden en gewonden vielen. Maar na het bombardement van Rotterdam moest men zich hier ook overgeven.

Al na 2 maanden keerden de Nederlandse krijgsgevangenen terug, want Hitler vond de Nederlanders ook Germanen en hij wilde hen te vriend houden vanwege de grondstoffen in Nederlands-Indië. Maar na de spoorwegstaking in '41 tegen de Jodenvervolg ing en zeker toen de Duitsers in '43 de slag om Stalingrad verloren, kreeg de oorlog een zeer grimmig karakter, omdat veel Nederlandse mannen naar Duitsland moesten om in de fabrieken te werken. Er volgden razzia's, ook in Friesland en ook daar nam het verzet toe. In juni '44 landden de Canadezen en Amerikanen in Normandië. Maar er volgde nog een strenge winter met groot gebrek aan voedsel en brandstof voordat Montgomery op 24 maart '45 erin slaagde de Rijn over te steken. Veel foute, fanatieke Duitse soldaten trokken in de tussentijd naar het noorden, zodat daar op het laatst van de oorlog nog veel mensen opgepakt werden of omkwamen. In dat verband is het aan te raden de expositie in het Kazemattenmuseum over 'het drama van Makkum' eens te bezichtigen. Uiteindelijk werd in april '45 Friesland door de Canadezen bevrijd. Het was een interessante avond, ook omdat enkele van de 33 toehoorders nog persoonlijke ervaringen met dhr. Proper konden delen.

Sietske Dijkstra

De stand van de stichting HWG op het Histoarysk Festival Súdwest te Woudsend op zaterdag 25 september. Het HWG had 2 presentaties op beeldschermen en diverse publicaties en foldermateriaal op de tafel. De ene presentatie was de film over de opening van de drie

exposities over de Tweede Wereldoorlog, de andere een powerpoint-presentatie van het HWG met ruim 90 afbeeldingen met tekst over de talrijke onderwerpen waarmee het HWG zich bezig houdt.

Herhaalde oproep: verzoek aan alle leden

Op de ledenlijst staan veel donateurs zonder emailadres vermeld, ongeveer 50%. We nemen aan dat er veel meer leden zijn, die een emailadres hebben. Zou u de moeite willen nemen uw emailadres via de mail door te geven aan het nieuwe emailadres van het HWG : stichtinghwg@gmail.com. Dat bespaart veel portokosten en is erg handig bij het versturen van uitnodigingen.

Albert Draaijer, namens het HWG

Werkgroepen

Verschillende werkgroepen verdiepen zich in de Gaasterlandse geschiedenis. Er is heel veel uit te zoeken. Informatiecentrum Mar en Klif beschikt over een omvangrijke collectie historische documentatie. Daarnaast is er natuurlijk ook veel te vinden in het Gemeentearchief in Balk en in de Openbare Bibliotheek.

Hieronder een overzicht van de werkgroepen met de namen, telefoonnummers en e-mailadressen van de coördinatoren. Donateurs die willen meedoen, kunnen zich bij hen aanmelden

Inventarisatie en Documentatie

Sietske Dijkstra (0514-602299),
sclinzl@hotmail.com

Beeldmateriaal en Publicaties

Iris Maaskant (0514-602909),
j.a.maaskant@ziggo.nl

Dorpen en Gehuchten

Jan de Vries (0514-603614),
jdvbalk@hetnet.nl

Visserij en Scheepvaart

Ruud Guys (0514-682120),
rudolfguys@planet.nl

Kunst en Cultuur

Bram de Smit (0514-603918),
smit-wassenaar@kpnplanet.nl

Archeologie

Klaas Vermeulen (0514-522336)

Het is tijd voor een goede buur.

Als bank heb je je maatschappelijke verantwoordelijkheden. Niet alleen nationaal, ook lokaal. Een prettige samenleving begint nou eenmaal bij u in de straat, om de hoek, in de wijk. Daarom sponsort de Rabobank ook plaatselijke projecten en initiatieven. En dat doen we graag. Het is tenslotte ook onze buurt.

Het is tijd voor de Rabobank.

€ 3,50

Van Viersse Graaf 144 1220 Kloosters Looze wolkter 2200 molen een Gromme
pandoc
Dagene Arle van is in een Graaf

D E